

НАУМ РЕЗНИЧЕНКО

«ПРОСТІ РЕЧЕННЯ МАЛОГО СТРАЖДАЛЬЦЯ»

Щоденник Давида Рубіновича /
Пер. з польської А. Шарого. Передм.
А. Подольського. – К.: Український
центр вивчення історії Голокосту:
Зовнішторгвидав України, 2009. – 70 с.
ISBN 987-966-8274-18-3

Привкус меди, смерті, тлена
У него на язьке,
Будто сам Давид из плена
К небесам воззвал в тоске.
Арсений Тарковский

«Щоденник Давида Рубіновича» – це вже третя видавнича спроба Українського центру вивчення історії Голокосту в рамках проекту «Українські книжки для виховання толерантності»¹. Спроба вдала і вражаюча. Як зазначає в передмові до видання А. Подольський, «ми виглядаємо особливо безпорадними, коли стикаємося з текстами про цей жах, про людське падіння, написаними дітьми, яким було 12–14 років у 1939–1945 роках».

Отже, автор щоденника – цього своєрідного літопису буденного злочину проти людяності – 12-річна дитина, яка прагне та ніяк не може збагнути, за що принижують, вбивають, винищують «синів Ізраїля», що не одне століття мешкали на теренах Польщі разом із поляками та німцями як з добрими сусідами.

¹ Див.: Франк А. Щоденник / Пер. з нім. – К.: Сфера, 2006; 2009; *Ойєрбах Р.* На полях Треблінки. Репортаж / Пер. з ідиш. – К.: Сфера, 2007.

Свідомість дитини, її чистий душевний світ дійсно безпорадні у стиканні з абсурдною жорстокістю всесвіту. Але дитина залишається дитиною: вона потребує пояснень, і коли не знаходить, починає шукати їх сама, щоб самотужки дістатися сенсу буття, що може її втішити та заспокоїти.

Чудово визначив цю дивну властивість дитячого світосприйняття російський письменник Ф. Іскандер: «Может быть, самая трогательная и самая глубокая черта детства – бессознательная вера в необходимость здравого смысла. Следовательно, раз в чем-то нет здравого смысла, надо искать, что исказило его или куда он затерялся. Детство верит, что мир разумен, а все неразумное – это помехи, которые можно устранить, стоит повернуть нужный рычаг. ... Мир руками наших матерей делал нам добро, и только добро, и разве не естественно, что доверие к его разумности у нас первично. А как же иначе?»².

Давиду Рубіновичу пощастило народитися в добрій єврейській родині, де самовіддана любов батьків до дітей – неодмінна національна риса, яку сформували віки біблійських полонів та безкінечних поневірянь за часів розсіяння. Сім'я Рубіновичів мешкала в польському селищі Крайно³, де батько Давида Йося був молочарем. Родина не купалася в достатку: батько, мати, троє дітей та старенька бабуся тулилися в хаті з однією кімнатою та маленькою кухнею, поруч із невеликою молочарнею, яку батько побудував задовго до війни, продавши власний шматок землі. Але, на відміну від шолом-алейхемівського Тев'є, який збирався (але так і не зібрався) до Америки, молочар Йося Рубінович та вся його велика родина відправилися в зовсім іншу подорож...

Давид Рубінович у червні 1939 р. закінчив шостий клас загальноосвітньої школи в Крайно, був переведений до сьомого, але продовжувати навчання вже не зміг. Відірваний від школи, якої його, як і багатьох єврейських дітей, позбавила гітлерівська влада, він глибоко переживав свою самотність. Напевно, тому і почав вести щоденник.

Один з перших записів у щоденнику: «12 серпня [1940 р.]. Упродовж усієї війни вчуся сам удома. Як пригадаю, як ходив до школи, то плакати мені хочеться. А сьогодні мушу бути вдома і нікуди не виходити. А коли собі пригадаю, які війни ведуться на світі, скільки людей щоденно гине від куль, газів, бомб, епідемій та інших людських ворогів, то втрачаю бажання до всього». Ці слова, що їх написала рука 12-річної дитини, приголомшують недитячою печаллю. Але вони містять те, що євангеліст Іоанн визначив так: «Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його» (Ін, 1:5).

«Світло у темряві» – це здатність людської душі відчувати свій особистий біль на тлі загальнолюдської історичної трагедії, страждання своєї родини –

² Іскандер Ф. Созвездие Козлотура // Іскандер Ф. Избранное. – М., 1988. – С. 491–492.

³ Селище Крайно, а також містечка Бодзентин, Сухеднів, селище Беліни, що їх згадає Давид у своєму щоденнику, знаходяться недалеко від міста Кельце. Під час гітлерівської окупації вони належали до дистрикту Радом Генерал-губернаторства, створеного нацистською владою 28 жовтня 1939 р. (прим. польськ. видання).

як невід'ємну складову страждання свого народу. Саме така душа озивається до нас зі сторінок «Щоденника Давида Рубіновича».

«Велика» історія на сторінках цього щоденника стає історією персональною, особистою, сповненою пронизливих індивідуальних переживань та почуттів, що складаються в неповторний духовний космос – саме той, про який писав російський поет Є. Євтушенко у своєму відомому вірші:

Людей неинтересных в мире нет.
Их судьбы – как истории планет.
У каждой все особое, свое,
и нет планет, похожих на нее.

...

У каждого – свой тайный личный мир.
Есть в мире этом самый лучший миг.
Есть в мире этом самый страшный час,
но это все неизвестно для нас⁴.

«Щоденник Давида Рубіновича», якимось дивним дивом дійшовши до читача, що називається, *de profundis*⁵, робить «відомим для нас» «таємний особистий світ» «маленького страждальця», «прості слова та прості речення» (Я. Івашкевич⁶) якого несуть в собі дуже важливі історичні та екзистенціальні конотації.

«22 червня [1941 р.]. Ще було темно, коли татусь усіх нас розбудив і сказав послухати, який жакхливий шум чути з північного сходу. Шум був такий, що здригалася земля. Цілий день було чути той шум. Під вечір з Кельце їхали євреї, сказали, що Радянська Росія оголосила [Sic! – *H.P.*] німцям війну. Тільки тепер я зрозумів цей цілоденний шум». Яка красномовна помилка маленького «літописця» і скільки в неї дорослих сподівань на зміну жакхливого сьогоднішнього і майбутнього визволення з пекла...

Звідки у цього містечкового єврейського підлітка неабиякий дар почуття Історії, ця дивна здібність дійсно літописного відображення народної трагедії, представлені в жакхливій фантазмагоричній буденності?

«13 грудня [1941 р.]. Солтис⁷ сказав, щоб ми залишили квартиру, бо він буде засипати її контингентною картоплею. Ледве татусь упросив його, щоб люди

⁴ *Євтушенко Е.* Стихи о любви. – М., 2008. – С. 134.

⁵ З глибини, з безодні (лат.).

⁶ З передмови до першого польського видання: *Pamiętnik Dawida Rubinowicza.* – Warszawa, 1987. – Р. 6.

⁷ Солтис – керівник адміністрації і територіального самоврядування на території сільської громади (*прим. ред.*).

звозили картоплю туди, де раніше була молочарня». «28 листопада [1941 р.]. Після обіду приїхав листоноша, він приніс розпорядження з квитанцією на штраф у 150 злотих за те, що 2.09.1941 р. прийшов до нас сусід, єврей, молоти жорнами й одразу прийшов солтис із секретарем гміни⁸, вони розтрошили камінь жорен і написали протокол, а сьогодні настав час заплатити». «12 грудня [1941 р.]. Сьогодні зранку прийшла жандармерія. Коли їхали по шосе, зустріли одного єврея, який ішов з міста, його одразу застрелили, без жодної причини, коли їхали далі, застрелили ще одну єврейку, знову без жодної причини. Отож, маємо дві жертви без жодної причини». «26 грудня [1941 р.]. ...татусь повернувся і попросив, щоб до нього до крамниці прийшли п'ять євреїв, а для чого не сказав. ...Вони одразу пішли зі мною до крамниці. По дорозі ми зустрілися з татусем, і він сказав, щоб вони повернулися додому, бо надійшов наказ, щоб усі євреї здали всі шуби і навіть шматки хутра. А п'ять євреїв відповідатимуть за тих, хто не здасть. А в кого знайдуть хутро, той буде покараний смертю⁹. «28 грудня [1941 р.]. ...є дві жертви, які були застрелені під час Різдва також без жодної причини. ...Після полудня прийшов з Далешниць секретар Ради єврейських старійшин і сказав, що сьогодні від рук жандарма загинуло п'ять євреїв, бо хтось на них доніс, що вони сховали хутро. Жандарм звелів закопати їх в одній ямі на власному подвір'ї. Це були батько, три сини і донька».

Хто може точно відповісти на запитання: чому людина здатна співчувати, страждати, переживати не тільки за себе особисто? І хто звелів малому Давидові перетворити щоденник власного життя в нескінчений мартиролог безіменних жертв Голокосту? Ніхто. Це все одно, що остаточно розтлумачити, що таке душа, сумління, іскра Бога в людині...

Але ми можемо наблизитися до відповіді, коли пильніше придивимося до сімейних стосунків, що панували в родині Рубіновичів, до взаємин між дітьми та батьками, і коли взагалі усвідомимо фундаментальні моральні засади, що їх сповідували члени цієї родини: «16 червня [1941 р.]. Зранку татусь пішов до жандармерії, мама теж пішла з татусем. Коли татусь пішов з дому, ми були дуже засмучені, впродовж кількох годин я виглядав у вікно, думав, що, може, вони прийдуть, але минала година за годиною, а їх не було видно: ...ми, діти, залишилися самі, тільки з бабусею. Вечері ми не їли взагалі, а о 12 годині лягли спати». «17 червня [наступного дня. – *Н.Р.*]. Коли я прийшов додому, то щось з'їв, а брат пас корову, тому він узагалі не міг їсти. Я пішов до брата, щоб той прийшов їсти. Коли я пас

⁸ Гміна — у Другій Речі Посполитій – нижча самоврядна одиниця, у даному випадку – сільська громада (*прим. ред.*).

⁹ Цей наказ був безпосередньо пов'язаний з поразкою німецьких військ під Москвою і контрнаступом Червоної армії в грудні 1941 р. на цьому відтинку фронту. На німецькі війська чекали тяжкі бої в умовах холодної російської зими, тому в окупованій Польщі почалася масова конфіскація хутрянних виробів (*прим. польськ. видання*).

корову, прибігла до мене сестра і сказала, що всі (заарештовані. – *Н.Р.*) вже йдуть. ...Через якісь півгодини вони прийшли. Можна собі уявити, яка в домі панувала радість, коли ми їх побачили. Татусь розповів, як їм було у в'язниці, хто їм давав їсти, він розповів усе дуже докладно». Чи потрібні якісь коментарі до цих рядків, що їх виводив каліграфічним шкільним почерком 13-річний хлопчисько?.. Все просто: є мама, є тато, є діти і є любов, звичайна і невід'ємна, як сонце, небо, повітря...

А ще є повсякденний батьківський приклад ставлення до людських страждань. «17 липня [1941 р.]. Стоячи у дворі, я зауважив, що на велосипеді їде якась панянка, вона втратила рівновагу. Роблячи поворот, упала і почала дуже кричати. Татусь одразу вийшов і підняв її з-під велосипеда. Вона поранила собі коліно до самої кістки, від болю дуже кричала. Мама одразу зробила їй перев'язку і сиділа ще кілька хвилин. Потім прийшов власник велосипеда і відвіз її на велосипеді до себе». «28 січня [1942 р.]. За ніч засипало снігом усе шосе, і зранку ми пішли його чистити. Під час роботи прийшла якась дівчина і розповіла, що сторож заарештував якогось єврея, і солтис збирається відіслати його до жандармерії, бо євреям не можна ходити із села в село. Мамуся і дядько пішли просити солтиса, щоб його відпустив. Мамуся ледве упросила солтиса, щоб той його відпустив, заплативши штраф 100 злотих».

Такі уроки життя на тему «Як залишатися людиною в нелюдських обставинах?» батьки Рубіновичі давали своїм дітям майже щодня...

У післямові до польського видання «Щоденника...» М. Яроховська пише: «Як впливає зі спогадів тих, хто пам'ятає Рубіновичів, у Крайно їх любили за чистоту, чемність і добре ставлення до інших. До сьогодні в Крайно розповідають, що мати Давида, Тауба, за багато років допомогла не одному під час хвороби або поранення. У селі не було навіть фельдшера, а Тауба Рубінович мала скромну підручну аптечку, забезпечену перев'язочними засобами, протибольові таблетки, йод, різноманітні мазі. Помагала “посусідськи” – безкоштовно»¹⁰.

Польсько-єврейські взаємини за часів Другої світової війни – й до сьогодні дуже болюча тема.

«Щоденник Давида Рубіновича» містить приклади відвертого знування над євреями з боку польських жандармів і цивільного польського населення, з обеззброюючою дитячою безпосередністю описує факти безсоромного здириництва, хабарництва та неприкритого пограбування євреїв.

«Боже, що ці bestії роблять з людьми?» – у відчаї волає малий Давид. Але і тут віддамо належне «малому страждальцю», у якого знайшлися інші «прості слова і прості речення» для тих, з ким багато віків жили поруч

¹⁰ Pamietnik Dawida Rubinowicza. – Warszawa, 1987. – P. 122.

евреї Польщі. Ось як описує підліток виселення єврейських родин з Крайно до Бодзентина¹¹: «10 березня [1942 р.]. ...У нашому селі майже немає людини, яка б нас не жаліла. Деякі навіть не хочуть іти до нас, бо кажуть, що не хочуть дивитися на чуже нещастя. ...Після вечері прийшло до нас багато селян, які прийшли попроситися з нами, бо нас уже не буде...».

Дивна річ: читач «Щоденника Давида Рубіновича» не знайде жодного речення, що містило б почуття ненависті до поляків і навіть до катів-нацистів, жодного заклику до помсти... Чим це пояснити? Тим, що автор – дитина? Але добре відомо, що діти, зростаючи, засвоюють не лише уроки доброти та любові, а й ненависті теж... Малий Давид теж зростає, зростає на наших очах – в буквальному сенсі. Ми – мимоволі – стаємо свідками трагічного і водночас прекрасного духовного зростання маленької людини, яке відбувається в умовах жажливих, нелюдських, пекельних, але безсилим зруйнувати чистий світ людської душі, що сповідує любов до своїх рідних, до природи, до всього оточуючого світу.

21 березня 1940 – 1 червня 1942 – два роки, два місяці та десять днів з життя людини... Невеликий хронологічний обсяг, що містить «Щоденник Давида Рубіновича», обертається для вдумливого читача цілою епохою з життя Людського Духа, який переживає буденні події, сповнені болю та страждань, приниження людської гідності, неминучих страхів за своє життя та життя рідних, і – разом з тим – радість буття, незважаючи на болюче усвідомлення невблаганності смерті. Тут дуже важливі звичайнісінькі життєві подробиці, деталі повсякденного існування, спрямованого на елементарне виживання, – подробиці, в яких малому Давидові відкривається справжня поезія дійсності: «7 липня [1940 р.]. Уже тиждень хворію, сьогодні почуваюся трохи краще. Сидів коло вікна і дивився на зелені поля. Було приємно, бо тиждень навіть не дивився у вікно». «3 липня [1941 р.]. Домовився з одним хлопцем, щоб піти до лісу по дрова. Після обіду ми пішли до лісу. У лісі, збираючи дрова, ми бачили лиса, трохи перелякалися, але лис теж злякався нас і втік, а ми далі збирали дрова». «16 липня [1941 р.]. Сьогодні в нас була цікава пригода в лісі. Зранку ми пішли по ягоди, збирали ми їх дуже швидко, коли назбирали половину посудини, раптом упав у лісі туман, почав крапати дощ, і ми одразу втекли додому. Поки ми вийшли з лісу, то цілком промокли. Коли прийшли додому, ми переодяглися».

«Літо – це маленьке життя», – чудово сказав сучасний бард. Таке літо – літо 1941 року, коли нацистська Німеччина напала на СРСР, про що він згадує

¹¹ Початок 1942 р. був періодом виселення євреїв із сіл та містечок до міст, розташованих поблизу залізничних вузлів і головних шосе, для подальшого транспортування до таборів смерті. Першим етапом останньої «подорожі» родини Рубіновичів був Бодзентин. Наступним – Сухеднів (*прим. польськ. видання*).

у своєму щоденнику, – було й у Давида Рубіновича. Важливо збагнути: цей щоденник писала щаслива людина! Так, щаслива – незважаючи ні на що, бо ця людина здатна побачити в прозі буденного жадливого існування поезію та красу Життя і втілити її в Слові. Так, в душі маленького автора «Щоденника» жив справжній поет, який, якби доля подарувала йому подальше життя, міг би написати свої вірші і про безмежний відчай людського існування, і про велич Божого всесвіту, як це зробили видатні польські поети ХХ століття Л. Стафф, Ю. Тувім, К.І. Галчинський, Ч. Мілош, В. Шимборська та багато-багато інших, прославивши на весь світ рідну Польщу. А може, то були б вірші на зразок тих, що їх складав інший Давид – пастух, гусяр, співець псалмів, – не знаючи, що Бог вже обрав його на царство над усіма євреями:

«Господи, Боже мій, я до Тебе вдаюся: спаси Ти мене від усіх моїх напасників, і визволь мене...

Устань же, о Господи, в гніві Своїм, понесися на лютість моїх ворогів, і до мене скеруй постанову Свою, яку Ти заповів!..

Господь судить людей, суди ж мене, Господи, за мою правотою й за мою невинністю...

Щит мій у Бозі, Який чистих серцем спасає». (Пс. 7:2,7,9,11).

У запису від 22 травня 1942 р., у найважчі дні для «правого серцем» Давида¹², є такі слова: «Коли я був на молитві, то мене огорнула туга за татусем. Я побачив, як інші діти стоять із батьком, і чого не знають у молитві, то батько їм покаже, а хто мені покаже... Тільки Бог, який підкаже мені добрі думки, щоб я йшов правильним шляхом».

Про те, що Бог був поруч з дитиною у ті страшні часи і що його молитва про татове повернення була почута, свідчить останній запис у «Щоденнику Давида Рубіновича»: «1 червня [1942 р.] – день радості [Підкреслено мною. – Н.Р.]. Під вечір пішов до сусіда робити сестрі сабо. Коли я їх робив, почув, що їде автомашина і хтось співає. Я подумав, що то, напевно, євреї зі Скаржиска їдуть. Одразу вибіг і побачив, що їдуть. Здалеку було видно, як махають руками і шапками, побачив, що і мій татусь махає. Я кинув усе і побіг за машиною. ...Усе було, як у кіно, за одну секунду ми стільки пережили».

«Усе було, як у кіно»: тато повертається до родини з ув'язнення – справжній happy end... Але в житті все було як в житті. Найостанніші рядки з «Щоденника Давида Рубіновича»: «1 червня – день радості... Із цієї радості забув записати найважливіше і найстрашніше. Сьогодні вранці дві єврейки пішли в село, мати

¹² 6 травня 1942 р. Давид записав у щоденник, що батько і кузен, затримані в облаві, були відправлені до табору праці. Разом з іншими бодзентинськими євреями вони опинилися в Скаржиску-Каменному, де з квітня 1942 р. при військових заводах було організовано табори примусової праці для євреїв (*прим. польськ. видання*).

і дочка. На біду їхали німці з Рудек ... і зустріли тих двох єврейок. Коли вони побачили німців, то почали тікати, але ті наздогнали їх і схопили. Хотіли їх застрелити одразу в селі, але солтис не дозволив, то пішли під ліс і там їх застрелили. Єврейська поліція поїхала за ними, щоб поховати їх на кладовищі. Коли бричка приїхала, то була дуже закривавлена. Хто...».

На цьому щоденник Давида Рубіновича обривається.

Приблизно через чотири місяці, десь 22 або 23 вересня 1942 р., у таборі знищення в Треблінці обірветься життя 14-річного автора щоденника і всієї родини Рубіновичів.

«Хто...» – яким мало б бути обірване на першому слові речення? Цього ми вже ніколи не дізнаємось.

Але на згадку мені щоразу приходять слова з роману «Біла гвардія» М. Булгакова, який з вражаючою художньою силою намалював апокаліптичну картину громадянської війни на Україні і знайшов в цій картині місце для невинних євреїв – жертв погромів: «Заплатит ли кто-нибудь за кровь?» «Хто...» – ніби озивається великому російському письменникові єврейський хлопчик з польського містечка з останньої сторінки свого щоденника... «Нет. Никто», – рішуче відповідає М. Булгаков.

Малий Давид не дає відповіді (він навіть не формулює питання), але він потребує її усім своїм коротким життям безвинного страждальця, про останні два роки якого розповідає його щоденник. Цей щоденник кличе до відповіді і сьогодні:

«10 квітня [1942 р.]. Коли вже буде кінець цьому страшному кровопролиттю? Якщо так піде далі, то люди від самої загрози будуть падати як мухи. Прийшов до нас селянин з Крайно, розповідав, що в нашого колишнього сусіда застрелили доньку, бо йшла після 7-ї. Мені не хочеться вірити, але все може бути. Така дівчина, як квітка, і щоб її застрелили, то вже хіба кінець світу».

На жаль, і до сьогодні доросле і начебто цивілізоване людство не дало остаточної відповіді на запитання Давида Рубіновича:

Коли вже буде кінець цьому страшному кровопролиттю?..